

ԲԱՆԱՎԵՃ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ. ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ. DISCUSSIONS

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՆՈՐԱԿԱԶՄ ԲԱՌԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ- ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ա. Ս. Գալստյան

Հիմնաբառեր: Նորակազմ բառ, մասնագիտություն, զբաղմունք արտահայտող բառ, իմաստաթեմատիկ խումբ, նորաստեղծ ժամանականիշ բառեր, նորաստեղծ սխալ կազմություններ:

Հայերենի բառապաշարը անընդհատ համալրվում է նորաստեղծ բառերով և արտահայտություններով՝ հասարակական կյանքի փոփոխություններին համընթաց: ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի հրատարակությամբ լույս տեսած «Նոր բառեր» բառարանի Ա - Ջ պրակների հավաքած նյութը հնարավորություն է տալիս քննելու արդի հայերենում բառաստեղծման իմաստային և կառուցվածքային որոշակի միտումներ և օրինաչափություններ:

Է. Բ. Աղայանը գրում է. «Բառապաշարի զարգացումը ամբողջությունն է լեզվի բառային կազմում տեղի ունեցող այն բոլոր փոփոխությունների, որոնք ուղղված են բառային կազմի մակարդակի արդիականացմանը, նրա համապատասխանեցմանը մի կողմից հասարակական կեցության ու գիտակցության առավել զարգացած աստիճանին, մյուս կողմից՝ լեզվի տվյալ փուլի կառուցվածքին ու համակարգին: Զարգացման այս ընդհանուր գործընթացն իրացվում է բառապաշարի հարստացումով, բառապաշարի իմաստաբանական զարգացումով և բառապաշարի կատարելագործումով»¹:

Իսկ «Տերմինաբանության մի քանի խնդիրների մասին» հոդվածում խոսելով տերմինների գնահատման և բնութագրման հա-

¹ Է. Բ. Աղայան, Լեզվաբանական հետազոտություններ, Ե., 2003, էջ 263:

մար կարևոր երկու չափանիշի մասին՝ արգասավորություն և համակարգայնություն, Է. Աղայանը նշում է, որ գործածության մեջ դրվող բառի կենսունակությունը պայմանավորված է նրա՝ նոր բաղադրություններ կազմելու հատկությամբ: «Եթե մենք օտար տերմինը փոխարինում ենք հայերենով, ապա պետք է մտածենք նաև այն մասին, որ դրանից կարողանանք ստանալ բոլոր անհրաժեշտ հարակից բառերը, հակառակ դեպքում մեկ առանձին տերմինի հայացումը, առանց հարակից բառերի, չի արդարանում»²:

Որպես օրինակ բերվում է այն ժամանակ գործածության մեջ նոր մտնող *գրոսաշրջիկ* բառը և նշվում է. «Օրինակ՝ վերջերս մեզ մոտ գործածում են *գրոսաշրջիկ* բառը, որ, մեր խորին համոզմունքով, երբեք էլ հաստատուն արմատներ չի գտնելու և չի փոխարինելու *տուրիստ* բառին. այդ բառի կենսունակությանը խանգարում է ոչ միայն իմաստային ոչ լիարժեքությունը, այլև արգասավորության ու համակարգայնության բացակայությունը...»³:

Կարող ենք նշել, որ, հակառակ այս հիմնավորման, *գրոսաշրջիկ* բառը այսօրվա հայերենում լայն կիրառություն ունի. գործածվում են նաև *գրոսաշրջություն*, *գրոսաշրջային*, *էկոգրոսաշրջային*, *էկոգրոսաշրջություն* կազմությունները: Ի դեպ, «Նոր բառեր»-ի Դ պրակում արձանագրված է *գրոսաշրջիկ* իմաստով մեկ այլ բառ՝ *շրջեկ*: Գործածության օրինակը «Գրական թերթից» Է. Հայլենդի գոյությունը վիթխարի զարկ է տալու գրոսաշրջիկությանը, *շրջեկների* հոսք կարող է բերել Մերձավոր Արևելքի, ԱՊՀ, Հայաստանի հարեւան ու նաև հեռավոր երկրներից (ԳԹ, 13.04.2018):

Անցնենք մասնագիտություն, զբաղմունք, որևէ գործունեության մեջ զբաղվող անձ նշանակությամբ նոր բառերի քննությանը: Այս ոլորտի կազմություններում գործուն են *-գործ*, *-բան*, *-գետ* բաղադրիչները⁴: -Գործ բաղադրիչով բառարանագրվել են *չրագործ*, *շոկոլադագործ*, *շապկագործ*, *ընթացագործ*, *զգեստագործ*, *թոնրագործ*,

² Է. Բ. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 180:

³ Նույն տեղում:

⁴ Օրինակները բերվում են «Նոր բառերի» Ա- Զ պրակներից:

խաչքարագործ, թունելագործ նորակազմ բառերը⁵ : -Բան ածանցակերպով կազմվել են ներգատաբան, դաջվածքաբան, թմրաբան, մշակութաբան, սննդաբան, քնաբան, գոյավերլուծաբան, հնամարդաբան, հեռուստատեսաբան, ողնաշարաբան, մոլորակաբան, երկրաձևաբան, ժառանգաբան, չղջիկաբան, բժշկականաբան, աստղականաբան, ֆոտոպատմաբան, լեզվագործաբան, լեզվաճանաչողաբան: Օտար հիմքերով կազմված են ալերգաբան, ստրեսաբան բառերը: -Գետ ածանցակերպով «Նոր բառերում» արձանագրված են՝ միջնադարագետ, նախիջնանագետ, շումերագետ, թալիշագետ, սառցագետ, ցեղասպանագետ, ռազմավարագետ, գազանագետ, քարանձավագետ, սփյուռքագետ, մեդիամասնագետ, մեդիափորձագետ, հուշարձանագետ, էթնոպարագետ, ամենինչագետ (դիպլ., հեզն.), մահագետ, ահաբեկչագետ, ապագայագետ, ֆիլմագետ և այլն:

Արձանագրենք, որ ժամանակի ընթացքում *-գետ* և *-բան* ածանցակերպներով ստեղծված մի քանի բառեր իմաստով սահմանագատվել են և այժմ ունեն տարբերակված գործառույթ: Հմմտ. պատմագետ – պատմաբան, լեզվագետ – լեզվաբան, աստղագետ – աստղաբան, արվեստագետ – արվեստաբան, տերմինագիտություն – տերմինաբանություն, իրավագիտություն – իրավաբանություն: Ի դեպ, երբեմն լեզվակիրների ընկալման մեջ պատահում են թյուրըմբռնումներ. այսպես՝ հնագետ և հնեագետ բառերի բաղարկությամբ ստեղծում են հնեագետ սխալ կազմությունը:

Գործուն են նաև *-նկարիչ*, *-վաճառ*, *- վար*, *-բույծ*, *-բույժ*, *-ող* բաղադրիչներով կազմությունները: Թվարկենք մի քանիսը. *մարմնանկարիչ*, *զգեստանկարիչ*, *գրքանկարիչ*, *ավազանկարչ(ուհի)*, *նկարավաճառ*, *ծրագրավաճառ*, *աճուրդավար*, *հանդիսավար*, *խնջույքավար*, *մղանավար*, *ցուցակավար*, *հեռուստավար*, *խամաճիկավար*, *հարցազրուցավար*, *ջայլամաբույծ*, *շինշիլաբույծ*, *նյար-*

⁵ Բառակազմական կաղապարների մասին տե՛ս Ս. Ա. Գալստյան, Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում, Ե, 1978:

դավիրաբույժ, սրտավիրաբույժ, դատահոգեբույժ, սոդայաբույժ և այլն:

-Ող բաղադրիչով նորաստեղծ բառերի ներդրող, ներկրող, համադրող, դրոշմավորող կառույցների շարքում առանձնացնում ենք տարածում ստացած և հաճախ օգտագործվող *ավտոներկրող, ավտոներմուծող, ավտոարտադրող, կինոներմուծող, կինովավերագրող* բառակազմական «ուղիղ խնդիր-ստորոգյալ» բանաձևն ունեցող բառերը: Նույն բանաձևն ունեն նաև՝ *ազրովերամշակող, ջրօգտագործող, ընդերքօգտագործող, կոնյակարտադրող, հանքարտադրող, ֆիլմարտադրող, տուրիստականարգող, հողօգտագործող, դեղարտադրող, կրիպտաներդրող* բառերը: Մի քանի գիտաճյուղերի հատույթում ստեղծված մասնագիտությունների և համապատասխան մասնագետների անվանումներում առկա է լինում երկու, երեք, նույնիսկ չորս արմատ՝ *էթնոհոգեկեզվաբան, հոգեսոցիոլեզվաբան, աստղակենսաբան, լեզվաճանաչողաբան, լեզվագործաբան* և այլն:

Մի քանի դիտարկում մեկ այլ թեմատիկ խմբի նորակազմ բառերի մասին: -*Երգ, -նկար, -արվեստ* վերջնաբաղադրիչներով կազմությունները բազմաթիվ են (նշենք, որ առայժմ սակավաթիվ են կամ գրեթե չեն հանդիպում իմաստային նույն դաշտին վերաբերող, -*պար, -քանդակ, -պատկեր, -արձան* վերջնաբաղադրիչներով նորակերտ բառերը):

-*Երգ* վերջնաբաղադրիչով բառերից նշենք՝ *հաշվերգ, ողջերգ, ասերգ, պարզերգ, որսերգ, գիներգ, վրեժերգ, հնչերգ, թռչներգ, կալերգ, հավքաերգ*:

-*Նկար* վերջնաբաղադրիչով նորակերտ բառերից նշենք՝ *անձավանկար, կազմանկար, տեսանկար, գիշերանկար, հողանկար, վանդականկար, տպագրանկար, քաղաքանկար, հայանկար, մահանկար, փայտանկար, քարոզչանկար, բառանկար, եվրահեռանկար, թատերախճանկար, պոռնոլուսանկար, ֆոտոդիմանկար*⁶:

⁶ Տե՛ս նաև Հ. Լ. Ջաքարյան, Հայերեն էլեկտրոնային բառարանի ինքնազարգացման մի եղանակ // «Արդի հայերենի բառապաշարի զարգացման և կանոնարկ-

Այս կաղապարով ստեղծված եռաբաղադրիչ (վերջին չորսը) կազմություններում նորաբանություններ են կազմվում -*նկար* վերջնաբաղադրիչն արդեն ունեցող բառերին (*հեռանկար*, *խճանկար*, *դիմանկար*, *լուսանկար*) *եվրա-*, *թատերա-*, *պոռնո-*, *ֆոտո-* սկզբնաբաղադրիչների հավելումով):

-*Արվեստ* բաղադրիչով նորաստեղծ կազմություններ են՝ *ռճարվեստ*, *դդմարվեստ*, *ճոճարվեստ*, *գրքարվեստ*, *կեղծարվեստ*, *ժայռարվեստ*, *հողարվեստ*, *ֆոտոարվեստ*, *քանդակարվեստ*, *ֆոտոգեղարվեստ*, *լռարվեստ*, *թափոնարվեստ* և այլն:

Հաճախադեպ են նաև -*ոլորտ*, -*դաշտ*, -*աշխարհ* վերջնաբաղադրիչներով կազմված բառերը: Սրանցից «Նոր բառերի» վեց պրակներում արձանագրված են հետևյալները՝ *թախծաշխարհ*, *տեխնոաշխարհ*, *մեդիաաշխարհ*, *ֆիլմաշխարհ*, *գուգաշխարհ*, *տեսլաշխարհ*, *ձկնաշխարհ*, *երագաշխարհ*, *գոյաշխարհ*, *լրատվաշխարհ*, *մեդիաոլորտ*, *նշանոլորտ*, *բլոգոլորտ*, *ցյուղոլորտ*, *կինոոլորտ*, *հեռուստաոլորտ*, *կիբեռոլորտ*, *դեղոլորտ*, *գոյամթնոլորտ*, *գունամթնոլորտ*, *լրատվադաշտ*, *մեդիադաշտ*, *հեռուստադաշտ*, *աշխատադաշտ*, *արժեդաշտ*: Նկատենք, որ -*դաշտ*, -*աշխարհ* բաղադրիչները բաղադրությունների կազմությանը մասնակցում են փոխաբերական իմաստով:

Այժմ անդրադառնանք -*համ*, -*հոտ*, -*բույր* իմաստաթեմատիկ խմբին: -***Բույր*** բաղադրիչով «Նոր բառեր» բառարանաշարում արձանագրված են բազմաթիվ նորակազմություններ՝ *անխոնաբույր*, *ավշաբույր*, *բարկաբույր*, *խոտաբույր*, *ծխախոտաբույր*, *ճոռոմաբույր*, *հարսնաբույր*, *հրաշաբույր*, *մարիխուանաբույր*, *օփիումաբույր*, *դառնաբույր*, *մարմնաբույր*, *նշխարաբույր*, *վատաբույր*, *ցյուղաբույր*, *լավաշաբույր*, *ծիրանաբույր*, *փաթիլաբույր*, *հասմիկաբույր*, *շնչաբույր*, *սառնաբույր*, *տնաբույր*, *գրաբարաբույր*, *կարոտաբույր*, *ծխաբույր*, *օդաբույր* և այլն, -*հոտ* բաղադրիչով՝ *քարածխահոտ*, *ուրցահոտ*, *նավթալինահոտ*, *արևահոտ*, *ծովահոտ*, *սնկահոտ*,

ման հիմնախնդիրներ». Հանրապետական գիտաժողով, 18 դեկտ., 2019 (*հոդվածների ժողովածու*), Ե., 2020, էջ 55-56:

ցեխահոտ, կաշեհոտ, մտքահոտ, միահոտ, կեղևահոտ, տամկահոտ, թոնրահոտ, հագարահոտ, մեղվահոտ, մրգահոտ, նշահոտ, - համ բաղադրիչով՝ մոխրահամ, սրճահամ, սարահամ, մարդահամ (մարդահամ գալ կապակցության մեջ), տհաճահամ և այլն: Այս թեմատիկ խմբում հաճախադեպ են փոխաբերական գործածությունները, նաև բանաստեղծական բառերը՝ անրջաբույր (օրորոց), աշնանահամ (անձրև), արևահոտ, բառահամ (փխբ.), սատանայաբույր (փխբ.) չարաբույր, դաժան), աստվածահամ (փխբ.), հաղթաբույր (փխբ.):

Անդրադառնանք նաև նորաստեղծ ժամանականիշ բառերի քննությանը: *Գարնանագալ, ճաշավերջ, օրաշար, դարավարտ, օրակես, պատմափուլ, պեղաշրջան, հարահավերժ, լուսնագալ, տոնաշրջան, օրածեզ, օրավարտ, ընթացածամանակ, ընթացափուլ* օրինակները բաղադրյալ կազմություններ են: Դրանց մի մասը բանաստեղծական, հուզական երանգ պարունակող բառեր են: Ժամանակի իմաստը նորակազմ բառերում կարող է արտահայտվել նաև բառակազմական այլ միջոցներով (նախածանցում, վերջածանցում): *Մինչ-, նախ-, վեր-, հետ-* նախածանցներով կազմված նորակերտ բազմաթիվ բառերից նշենք մի քանիսը միայն՝ *նախագեղագիտական, նախամրցույթային, վերժամանակյա, հետզինադադարյան, մինչճգնաժամային, մինչվաղորդյան* և այլն:

Մի քանի խոսք նորակազմությունների ստեղծման ժամանակի հայտ եկող որոշ սխալների, անճշտությունների մասին: Դրանք գործածության ժամանակ նկատվելու դեպքում կա՛մ շտկվում են, կա՛մ փոխարինվում են այլ կառույցներով: Ավելորդ չէ այս մասին մեկ-երկու վկայություն բերել: Խոսքը վերաբերում է *-հենք* և *-հեն* բաղադրիչներով կազմություններին: *Գիտելիքահենք* («գիտելիքի վրա հենված»), *համայնքահենք* («համայնքի վրա հիմնված»), *փաստահենք* («փաստերի վրա հիմնված») կիրառությունների բառարանային նմուշները համապատասխանում են լեզվական գործող կաղապարին: Այսպես, «Նախագահին ու վարչապետը անցած տարիների ընթացքում պարբերաբար խոսում են գիտական ներուժի օգտա-

գործման, *գիտելիքահենք* ոլորտի զարգացման, այս ոլորտի առաջնահերթության մասին (Ազգ, 28.03.2014)», «Այն կազմակերպվում է «Համայնքահենք էկոտուրիզմը որպես կայուն ապրուստի միջոց Թումանյանի տարածաշրջանում» ծրագրի շրջանակներում (ՀՀ, 30.07.2019)»: «Կենտրոնը մի շարք պիլոտային փորձարկումների օգնությամբ *փաստահենք* առաջարկներ է ներկայացրել կառավարությանը (Հմց.): Շրջանառության մեջ են նաև *ծրագրահեն, ցանցահեն* բառերը՝ կազմված *ծովահենի* համաբանությամբ: «Նոր բառեր»-ի Ե պրակում գրանցված է նաև *բառահեն* դիպվածային բառը՝ «բառը՝ խոսքը յուրացնող, գողացող» նշանակությամբ: Այսպիսով, *հեն* և *հենք* արմատները հարանուններ են և բառեր կազմելիս պետք է տարբերակվեն: Այս առումով *արժեքահեն* բառը, որ վկայված է «Նոր բառեր»-ի Ե պրակում, ակնհայտորեն անհաջող կազմություն է [«Նոր կրթությունը պետք է լինի ապակենտրոն, *արժեքահեն*, կիրառական և ստեղծարար (Հմց.)»]:

Բառարանում ընդգրկված նյութի վերլուծությունը կարելի է շարունակել՝ առանձնացնելով իմաստային նոր խմբեր (հասարակական-քաղաքական ոլորտին, բժշկությանը, աշխատանքային գործիքներին, բնությանը վերաբերող բառեր և տերմիններ)՝ իրենց կառուցվածքային բնորոշ կաղապարներով:

Ամփոփում: Նորակազմ բառերի բառակազմական կաղապարների, հիմքերի ու ածանցների կապակցության քննությունը ի հայտ է բերում իմաստակառուցվածքային որոշակի առանձնահատկություններ:

Սույն հոդվածում ներկայացվում են նորաստեղծ բառերի առաջացման և տարածման որոշակի միտումներ ու օրինաչափություններ: Բառերի մի քանի իմաստային (թեմատիկ) խմբերի դիտարկման միջոցով վերհանվում է որոշակի ածանցների և ածանցակերպների գործունացման երևույթը: Դիտարկվում են մի շարք նորակերտ ժամանակակից բառեր: Ուշադրության առարկա են դարձել հատկապես մասնագիտություն, զբաղմունք նշանակող նորակերտ բառերը: Անդրադարձ է կատարվում նաև նոր կազմու-

թյունների ստեղծման ժամանակ նկատվող որոշ անճիշտ ձևերին: Հոդվածում քննվող փաստական նյութը «Նոր բառեր» բառարանի պրակներում ընդգրկված բառերն են:

Ключевые слова - новообразование, слова, обозначающие профессию, занятие, тематическая группа, новые слова, обозначающие время, неправильные образования.

А. С. Галстян - Вопросы семантико-структурного анализа новых слов в современном армянском языке.- Исследование словообразовательных моделей, связей суффиксов и основ новых слов в современном армянском языке выявляет определенные закономерности семантико-структурного характера. В данной статье исследуются тенденции и закономерности возникновения и распространения новых слов. Рассмотрения некоторых семантико-тематических групп слов выявляется тенденции активизации некоторых суффиксов и суффиксидов. Рассматриваются новые слова, обозначающие время в современном армянском языке. Особое внимание уделяется анализу новых слов, обозначающих профессию, занятие. Отмечаются также некоторые отклонения от словообразовательных норм. В статье использован фактический материал выпусков словарей «Новые слова».

Keywords: new formation, occupation words, thematic group, new words, denoting time, irregular formations.

A. S. Galstyan - Issues of semantic-structural analysis of new words in the modern Armenian language.- The study of word-formation patterns, the relations of suffixes and bases of new words in the modern Armenian language reveals certain regularities of semantic-structural nature. The present article explores the tendencies and regularities of the emergence and spread of new words. By means of consideration of some semantic-thematic groups of words some tendencies of activation of some suffixes and suffixoids are revealed. New words denoting time in modern Armenian are examined. Special attention is paid to the analysis of new words denoting profession and occupation. Some deviations from the word-formation norms are also pointed out. The article is based on the factual material of the "New Words" dictionaries.